

HISTORISCH BELANGRIJKE VONDST TE OOSTERHOUT

Deel 1

MIDDELEEUWSE TRIPTIEK ONTDEKT

Uit het NIEUWSBLAD voor het KANTON OOSTERHOUT van zaterdag 28 februari 1948.

Enige weken geleden werd de Zeer Eerw. Heer Pastoor van de parochie St. Jan aangenaam verrast door de mededeling van zijn dienstbode, dat zij op de zolder een oud schilderij had gevonden, welk gebeuren de ontdekking zou blijken te zijn van een belangrijke middeleeuwse triptiek. Zij is gesigneerd noch gedateerd, doch de familiewapens boven de beide schenksters op de zijluiken afgebeeld, boden een prachtige kans diverse gegevens omtrent herkomst en ouderdom te achterhalen. Het naspeuren hiervan leidde dan ook tot het gewenste resultaat.

De linker helft van het wapen op het linker zijluik, en de rechter helft van het wapen op het andere zijluik, komen volkomen overeen met het wapen van Dongen zoals dat heden ten dage nog is. De heraldieke beschrijving hiervan is: 'van zilver, met twee beurtelings gekanteelde fasen van keel (d.i. rood)'. De andere helft van het wapen op het linker zijluik, is van het geslacht Monincx dat geparenteerd is aan de nu nog in Oosterhout wonende familie v.d. Aa. De beschrijving hiervan is: 'van zilver, de goudkleurige hermelijn staartjes zitten op een ovaal van sabel (dat is zwart); de winkelhaak is geschaakt van zilver en keel; de daarop gezeten vogel heeft de vorm van een valk.' Deze wetenschap moest noodzakelijk leiden tot het identificeren van de dame tot wie dit wapen behoorde. Immers, indien men wist wie in de geschiedenis de bezitster was van het wapen van het geslacht Monincx enerzijds, en, door huwelijk waarschijnlijk, van het geslacht Dongen anderzijds, zo kon men met zekerheid zeggen wie de afgebeelde persoon was.

De Heer van Loon, zeer wel op de hoogte van de geschiedenis van Oosterhout, heeft deze combinatie ontdekt in een van zijn vele oude boekwerken (nl. van Goor blz.363). Zo werd de ene helft van het raadsel ontsluitend en de oude dame bleek te zijn, Adriane Monincx tweede vrouw van Joost, Heer van Dongen. Zij is gestorven in het jaar 1504, wat dus voor de triptiek behelst dat zij voor die tijd geschilderd is, tenzij we hier met 'n posthume afbeelding te doen hebben. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk, aangezien het in de middeleeuwen veelal gebeurde dat een of meer adellijke personen een opdracht gaven aan een schilder ter vervaardiging van een altaarstuk voor de kerk, waarop zij zich zelf dan mede af lieten beelden. Hiervan zijn vele voorbeelden in de kunstgeschiedenis op schilderijen van Rogier van der Weijden, van Eijck e.a.

Er is geen reden om aan te nemen dat de gang van zaken hier anders geweest zou zijn. Zoals reeds gezegd is ook de dame op het andere zijluik in de familie van de Heren van Dongen. De uitkomende adelaar links boven in haar wapen, wijst op Italiaanse afkomst. Het is zeer aannemelijk dat de persoon in kwestie een Italiaanse familie relatie had, aangezien in die tijd vele Venetiaanse en Genuese kooplieden en bankiers zich in Zuid Nederland gevestigd hadden: bovendien komt in de stamboom van de Heren van Dongen een Italiaanse familie relatie voor. De zekerheid werd hier gegeven door het vinden van dit wapen in het boek *Armorial Générale* van Rietstap in de Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in den Bosch. De tweede persoon bleek toen te zijn, Josyne, dochter van Joost, Heer van Dongen en Adriane Monincx. Zij was gehuwd met de Venetiaan Steven Giustiniani.

Deze gegevens zijn het die de triptiek voor de geschiedenis van Oosterhout zo buitengewoon interessant maken, temeer daar dit stuk niet in een museum „dodenhuis der kunst" terecht kwam, doch bleef leven aan de bron van zijn ontstaan.

Dit is niet zo voor de hand liggend als het op het eerste gezicht lijkt. Immers ten tijde der Reformatie werden vele kostbaarheden der kerken verkocht ten behoeve van de Staten Generaal. Het was weer de Heer van Loon die ons opmerkzaam maakte op een alinea in het boekwerkje 'Kerk van Oosterhout blz. 101 luidend: in 1652 werd verkocht een altaar van d'afdoeninghe van het Cruys'. Dit stuk werd op een openbare verkoping gemijnd door Willem Corneliszoon van Loon. Waarschijnlijk hebben we het aan de rechtschapenheid en stiptheid van geweten van deze heer van Loon te danken dat de triptiek weer in kerkelijk bezit is teruggekeerd. Laten we hopen dat ze door een juist beheer altijd hier zal blijven.

Velen zullen zich waarschijnlijk afvragen hoe het toch mogelijk is dat dit stuk zolang verborgen is gebleven, temeer daar ook Pastoor Peeters z.g. toch zeer piëteitsvol was tegenover alles wat verband hield met de geschiedenis van Oosterhout en in het bijzonder met die van zijn parochie. Ook ten tijde van de vorige Pastoor immers moet het altijd op zijn pastorie aanwezig zijn geweest.

Het mag zelfs als zeker worden aangenomen dat het paneel op de vorige pastorie, het z.g. Van Beveren slotje, op het ogenblik het woonhuis van de familie van der Struijk in de Ridderstraat, aanwezig is geweest en met de verhuizing van daar naar de Markt in het jaar 1856 mede is overgegaan. Heeft het misschien in de vorige pastorie, die dus vrij ver van de kerk was gelegen, als huisaltaar gediend? Niet onmogelijk. Het ophouden van een eventuele vergunning om in huis de H. Mis te lezen, toen de pastorie vlak naast de kerk kwam, zou een aanleiding geweest kunnen zijn dat de triptiek op zolder terecht kwam toen het huisaltaar werd opgeruimd.

Dat ze daar niet eerder gevonden werd dan eerst in 1948 moge verwondering wekken, geheel onverklaarbaar is dit echter niet.

De buitenzijde van de zijluiken is beschilderd geweest, maar helaas dermate beschadigd en vergaan, dat de kleur nog enigszins te zien, doch de voorstelling geheel verdwenen is. In gesloten toestand, de zijluiken voor het middenluik gevouwen, maakt het geheel dan ook een vuil, grijs grauwe indruk, die in geen enkel opzicht gunstig afsteekt bij die van een hoeveelheid oude planken. De afmetingen zijn, in gesloten toestand, 92 x 94 cm. Een dergelijk voorwerp kan dan ook op een grote zolder achter een schoorsteen of enige oude kisten, gemakkelijk enige jaren liggen, zonder dat men de waarde ervan vermoedt. De binnenzijde der zijluiken is deerlijk gehavend, zoals op de foto duidelijk te zien is. Vooral het luik van Josyne (rechts) heeft veel geleden. Op de foto ziet men echter niet de vele en vrij grote plekken waar de verf nog wel opzit, doch waar ze geheel gescheurd en geschilferd is. Dit bemoeilijkt de restauratie, die dringend nodig is, ten zeerste. Deze schilfers immers moeten allen stuk voor stuk opnieuw op het eikenhouten paneel bevestigd worden wat een minutieus, tijdrovend en kostbaar werk is.

Het andere zijluik, dat van Adriane, is niet zo ernstig beschadigd door schilfering, alhoewel ook hier vrij grote plekken aanwezig zijn. Dit luik bevat echter drie grote scheuren in het paneel tegenover het andere een, zij het dan ook dat deze ene ernstiger van aard is. Het middenpaneel bestaat uit twee delen welke geheel van elkaar en uit de lijst zijn. Voor de foto zijn ze er even los ingelegd. Het schilferen van de verf is hier zeer beperkt gebleven en komt slechts op enkele plaatsen voor. Het stuk is in olieverf geschilderd, doch duidelijk is te

zien hoe de verven individueel verschillend gereageerd hebben op hetgeen ze te doorstaan kregen, zoals vochtigheid en het vergaan door ouderdom. Zie bijvoorbeeld eens hoe gaaf de witte halsdoek van Maria gebleven is, duidelijk is de schaduwwerking nog te zien in de mooie natuurlijke gevormde plooien. Eveneens is het tere, ragfijne sluiertje van Adriane Monincx goed behouden alsmede de geplooid witte manchetten der beide dames. Waarschijnlijk hebben we dit te danken aan het vele loodwit wat in deze verf verwerkt is en zich buitengewoon goed houdt.

Hoe geheel anders is de in roodbruine kraplak geschilderde mantel van Maria tot ons gekomen! Tekening en schaduwwerking zijn volkomen verdwenen terwijl het geheel vervlakt, egaal en doodsvan kleur geworden is. De onbedekte lichaamsdelen, gezichten, handen en het Lichaam van Christus, zijn vrij goed behouden, alhoewel ook hier restauratie, spoedige en vakkundige, de gebiedende eis blijft.

Zie eens naar die fijne, zorgvuldig geschilderde gezichten en handen van de schenkster op de zijluiken. Keurige stukjes van middeleeuwse detailkunst; men ziet hierin nog de overgang van het miniatuur tekenen naar de schilderkunst. Alhoewel de handen alle natuurlijkheid missen en als het ware versteend schijnen, zijn ze toch mooi en fijn gevormd. Hoe onbarmhartig, naar de natuur getrouw heeft de schilder de oude dame afgebeeld met haar lelijke spitse neus, plooien om haar mond en rimpels in het voorhoofd!

Bekijk hierna eens het onschuldige zachte gezicht van Josyne, nog week en ongevormd met fletse ogen. Waarlijk, een aardig contrast! Toch zien we ook in deze beide vrouwengezichten die eigenaardige stille zachtheid die toch wijst op een, over het algemeen ander karakter van de vrouw in die tijd.

Die zekere stille wijding die van het gehele stuk uitgaat, is het juist wat ons in de gehele triptiek, evenals in vele andere middeleeuwse stukken, het meeste aantrekt.

Geheel anders dan op de zijpanelen, werkt de schilder echter in het middenpaneel. Zou men zeggen dat de zijpanelen van Vlaamse afkomst waren, althans van een schilder uit een Vlaamse school, 't middenluik is lang niet vrij van Italiaanse invloeden. Men zou naar de stijl van schilderen gezien, zelfs een andere maker aan kunnen nemen ware het niet dat andere factoren het tegendeel bewijzen.

De kleuren, vooral van de achtergrond, getuigen echter zo sterk, dat men wel aan moet nemen dat ze van hetzelfde palet zijn. Vergelijk in dit verband eens het gezicht der Mater Dolorosa met die van de beide dames. Zijn de laatste het voorbeeld van innerlijke en natuurlijke rust, het gezicht van Maria vertoont een gemaakte en gezochte aandoening. Het is min of meer melancholiek en vertoont in ieder geval niet de expressie van hartroerend en diepvoelend medelijden met Haar Goddelijk Kind, noch die van eigen lijden.

Ook het gelaat van de Zaligmaker is niet dat van iemand die door lijden en uitputting gestorven is. Het maakt op zichzelf gezien niet de indruk van een dode te zijn, terwijl een dergelijke houding van het hoofd voor een dode onmogelijk is. Dit alles wil niet zeggen dat ook het middenpaneel geen goede kwaliteiten bezit. Het Lichaam van Christus is anatomisch juist geschilderd, evenals de lichtwerking hierop zeer goed is gezien. De handen van Maria zijn zeer mooi en nauwkeurig detailwerk, alhoewel de schilder, in het enigszins bevreesd zijn voor het H. Lichaam, wat hij er waarschijnlijk in uit heeft willen beelden, niet volkomen geslaagd is. Als gevolg hiervan maken vooral de linker hand en arm een vrij stuntelige indruk. De achtergrond van het middenpaneel is zoals zij op middeleeuwse stukken voorkomt. Vooral de rechterzijde herinnert ons weer sterk aan de oude miniaturen die, hoe klein ze ook zijn, indruk maken door hun fijnheid en knapheid van schilderen.

Zoals reeds gezegd behoeft het geheel zeer dringend een grondige en vakkundige restauratie. Deze zal echter de vele kosten die de kerk reeds heeft, klokken, ramen, enz., niet onbelangrijk vermeerderen. Aangezien dit stuk echter niet alleen voor de betreffende parochie maar voor geheel Oosterhout een historische waarde heeft en bovendien de kunstwaarde niet onaanzienlijk is, zal door samenwerking van verschillende instanties de restauratie tot stand moeten komen.

De Heer H. Mertens restaurateur aan het Rijksmuseum te Amsterdam, die destijds ook de Nachtwacht gerestaureerd heeft, toonde zijn persoonlijke belangstelling toen hij enige weken geleden de triptiek op de pastorie bezichtigde. Naar zijn aanwijzing zijn ook reeds enige werkzaamheden begonnen, die op de eerste plaats bestonden in het vastleggen van de verf in de geschilderde gedeelten. Hier wordt niet bedoeld het zeer nauwkeurige en tijdrovende procédé waar hierboven reeds over gesproken werd, maar een spoedbehandeling waarbij een laag was over de gevaarlijke gedeelten wordt aangebracht om zo verdere beschadiging en verlies van de verfschilders te behoeden. De uiteindelijke beslissing inzake de restauratie moet nog genomen worden dit zal waarschijnlijk eerst kunnen geschieden als bovenvermelde financiële moeilijkheden zijn opgelost.

Moge de medewerking van de diverse autoriteiten dermate zijn, dat deze zeer belangrijke triptiek voor Oosterhout en zijn geschiedenis behouden blijven. JAC. DE HOOG

*De triptiek kort na de ontdekking. De beschadigingen zijn duidelijk te zien.
Op het linker- en rechterpaneel staan de familiewapens. (Foto: RKD)*